

Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek*

Kolozsvár: Polis Kiadó, 2014. ISBN 978-606-542-043-4, 392 oldal.

TELEGDY BALÁZS

A Hunyadi Gábor Attila előszavával indító, Vita Sándor életét bemutató mű fontos és hiánypótló, mivel azt az autentikus erdélyi polgári – később jobboldalinak nevezett – szemléletet mutatja be, amely a két világháború közötti periódusban, és az azt követő „kis magyar világ” idején az akkori erdélyi magyar fiatal generáció világnézetét tükrözi. Vita Sándor gondolatainak és írásainak mostani megjelentetését elsősorban azért tartom hiánypótlónak, mert a harmincas évek erdélyi magyar közéleti és politikai nézeteinek, illetve vitáinak újra-felelevenítésére és rendszerbe foglalására sok esetben csak a baloldali szereplők által kerül sor, így maga Vita is megfogalmazza azt a célt, hogy néhány hibás, vagy torzított megállapítást korigáljon a közelmúlttal kapcsolatban.

A közgazdász-politikus közéleti munkásságának kronologikus áttekintése során számot ad az 1930-as évek magyar ifjúságának törekvéseiről, akik az őket megelőző generációra – és ez a gondolat már számos helyen megjelent – úgy gondoltak, mint egy nem követendő példára, amely nem sok használhatót adott a kezükbe. E periódus bemutatásán túl a könyv részletesen kitér a két világháború közötti, majd a második világháború alatti magyar politikai életre is, lévén, hogy Vita Sándor, mint országgyűlési képviselő, belülről is látta a kül- és belpolitika alakulását ebben a periódusban. A könyv fontos hozadékának tartom, hogy a mű egyben egy mély reflexió is az erdélyi és az anyaországi politikai nézetek közti különbségekre, amelyeket Vita az egyes, akkori aktuálpolitikai viták leírása során markánsan érzékeltet.

Vita Sándor kulturális és politikai szocializációjában jelentős szerepet játszott a nagyenyedi „Bethlen Gábor” Kollégium haladó szellemisége, amely az igényes oktatás mellett a toleranciára és a szellemi nyitottságra nevelte akkori diákjait, az alapító uralkodó szellemében. A dél-erdélyi származás egyértelműen hatott Vita Sándor szemléletmódjára, ugyanis nemcsak a magyarországi és erdélyi szemléletmódok közötti különbséget érzékelt, hanem például a kolozsvári és brassói közéletben tapasztalható különbségekre is fogékony volt.

Vita Sándort eleinte a szövetkezeti gondolat foglalkoztatta, és ahogy több más, az erdélyi magyarságért tenni akaró értelmiségi, annak lehetőségét kereste, hogy miként lehetne egy független anyagi bázist teremteni ennek a közösségnek, amely később képes finanszírozni e közösség specifikus igényeit. Meglátása szerint ennek a célnak felelt meg a Hangya Központ és maga a Hangya rendszer. Ugyanakkor, annak érdekében, hogy az erdélyi szövetkezeti életet minél hatékonyabban meg tudja szervezni, Vita Európa-szerte felkereste az akkor

hasonló szövetkezetekkel rendelkező néhány államot, így a lengyelországi ukrán szövetkezetektől a finnországi szövetkezeti rendszerig meglátogatta ezeket, és később megpróbálta ezt a rendszert az erdélyi magyar gazdasági élet valóságához adaptálni.

Egy másik fontos szál Vita életében a *Hitel* folyóirat szerkesztőségébe való beválasztása. Ez a „kis *Hitel*”,¹ ami Venczel József révén biztosította a kontinuitást, de egy új formátumban, és egy újabb szellemben, ugyanis a lap fő célkitűzésévé a társadalmi realitás tudományos alapokon nyugvó megismerését tették. A szerkesztőbizottság négytagú volt, ahol figyelembe vették a felekezeti arányok betartását is: Venczel József és Kéki Béla katolikusok, míg Vita Sándor és Albrecht Dezső reformátusok voltak.² Ugyanakkor, ahogy az már az *Erdélyi Fialatok* esetében tapasztalható volt, a folyóirat köré egy szellemi csoport is kiépült, így a „Hitelesek” köre is számos olyan tudományos érdeklődésű egyént verbuvált maga köré, akik később is meghatározó szereplői voltak az erdélyi tudományos-, politikai- és közéletnek. Ugyanakkor, Vita szerint a *Hitel* „már indulása évében is nem csupán egy folyóirat volt, hanem egy gondolkodásmód, egy életforma keresése”. A terepet az informális beszélgetésekre Szász Istvánék (aki később az *EMGE* ügyvezető alelnöke lett) háza biztosította, ahol havonta összeült a *Hittel* rokonszenvezők csoportja.

A lap tudományos igényű volt, így nem kívánt sem „jobboldali”, sem „baloldali” lenni – ez a kategorizálás később következett be, ekkor ugyanis a *Korunk* folyóirat lett a „baloldali”, valamint annak következtében, hogy Albrecht Dezső a nyitó számban egyszer utalt Hitlerre és Mussolinire, ami elegendő volt a későbbi „jobboldali”, esetenként „szélsőjobboldali”³ besoroláshoz.

A *Hitel*-csoport szerepet játszott a Vásárhelyi Találkozó megszervezésében is, amelynek célja a cselekvő erdélyi magyarság egy bizonyos konszenzusra jutásának elősegítése volt.

A *Hitelen* túl, az 1936-os esztendőnek még egy fontos hozadéka volt Vita számára, hogy a dr. Szász Pál által vezetett Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tagja lett, ahol a szövetkezeti építkezést, valamint a statisztikai adatok elemzését tűzte ki célul.

Visszatérve a *Hitel* „jobboldaliságára”, 1940-ben, a második bécsi döntés

¹ A *Hitel*t 1935-ben alapították; alapító tagja volt többek között Makkai László is, akinek édesapja, Makkai Sándor erdélyi református püspök volt, és aki Magyarországra való távozása után követte őt.

² Ez a kérdéskör azért lényeges a két világháború közötti Romániában, mert az 1920-as években egyesületet csak felekezeti alapon lehetett létrehozni (az etnikai alapú egyesületalapítást a törvény tiltotta), így pl. a korai falukutatást is csak az egyes egyházakhoz tartozó egyesületek próbálták meg végezni, kisebb-nagyobb sikerrel. Az első ökumenikus tudományos folyóirat az 1930-ban indított *Erdélyi Fialatok* volt.

³ Fontos, hogy 1936-ban következett be az eset, de a lapot és Albrechtet „fasisztázó” baloldali szerző később készségesen együtt dolgozott a *Hitel* tagjaival a Vásárhelyi Találkozó megszervezésekor.

után Vita Sándor, Albrecht Dezső, Tamási Áron, Teleki Ádám és Venczel József egy memorandumot írt alá, és adott át Teleki Pál miniszterelnöknek Kolozsvárt, amelyben, többek között arra kérték a miniszterelnököt, hogy továbbra se engedélyezze a pártok újralakulását,⁴ hanem hozzanak létre egy Magyar Szövetség nevű csúciszervet, amelyben minden oldal és érdekcsoport képviseltetné magát. A nemzetiségi kérdés kapcsán türelmet javasoltak, és kérték, hogy állítsanak fel egy nemzetiségpolitikai intézetet, valamint amellet érveltek, hogy a román nyelv- és népismeret oktatása az összes erdélyi középiskolában szükséges. Ezek mellett még kérték, hogy az addig kiépült erdélyi magyar intézményeket őrizték meg, valamint, hogy Erdélyben lehetőleg erdélyi tisztviselőket alkalmazzanak, akik fogékonyabbak a helyi viszonyok iránt. A memorandumban kérték még Székelyföld mielőbbi iparosítását.

1940 októberében Vita Sándort behívták erdélyi képviselőnek. Az erdélyi behívottak megállapodtak, hogy nem lépnek be egyetlen magyarországi pártba sem, hanem mint a kormányt támogató független csoport vesznek részt a parlament munkájában. Később, 1941-ben, a megváltozott kontextus eredményeként létrejött az Erdélyi Párt, melynek Vita mindvégig a tagja volt. Mivel az Erdélyi Párt tagjai végig belülről követhették a magyarországi politikai életet, Vita leírja, hogy mennyire megdöbbenette őket Sztójay Döme miniszterelnökké való kinevezése, az akkori többség éljenzése ellenére. A kolozsvári magyaroktól általában távol állt mindennemű antiszemitizmus, így a politika szélsőjobb felé toródásakor Vita Sándor, kihasználva politikai pozícióját, 60-70 zsidó családnak szerezte meg a mentesítést a deportálások alól. Ezzel egy időben a négy történelmi magyar egyház vezetője is felkereste az akkori főispánt, és kérték tőle, hogy a gettóba szállítástól tekintsen el, amit nem tudott teljesíteni, hivatkozva budapesti parancsra. Később az egyházfők más úton járultak hozzá a deportálások legalább részleges megakadályozásához, amelyet a könyvben szintén ismertet a szerző.

Az 1944. augusztus 23-át követő periódusban Vita szintén jelentős szerepet játszott abban, hogy az akkor politikai okok miatt börtönben ülő románokat szabadlábra helyezték, mielőtt a német vagy németbarát hatóságok deportálták volna őket. Itt a főispán is szerepet játszott, aki engedve Vita Sándor, Tamási Áron és Haynal Imre professzor kérésének, parancsba adta a foglyok szabadlábra helyezését.

Ami a magyarországi politikai döntéseket illeti, ifj. Horthy Miklóssal tárgyaltak a háborúból való kiugrás lehetőségéről, és egyben elleneztek a Románia elleni bármilyen katonai akciót, mint azt ma már tudjuk, sikertelenül. Ezzel majdnem egy időben az Erdélyi Kör kidolgozott egy memorandumot, melyet gr. Teleki Géza adott át személyesen Horthy Miklósnak, és az összes reprezentatív erdélyi intézmény vezetője aláírt. A memorandum arra szólította fel a kormányzót,

⁴ Romániában 1938-ban bevezették a királyi diktatúrát, amelynek következtében minden politikai pártot beszüntettek.

hogy amennyiben „nem cselekszik sürgősen, akkor Erdély önállóan fog cselekedni.”

Szintén fontos esemény, hogy habár a frontvonal közel volt Kolozsvárhoz, 1945. szeptember 17-én, az óvóhelyen megtartották az egyetemi évnyitót, utalva arra, hogy a kolozsvári egyetem nem fog újra elköltözni. Ehhez valószínűleg hozzájárult az is, hogy Teleki Bélának sikerült Dálnoki Veress Lajossal megállapodni arról, hogy ha a háború úgy hozza, akkor Kolozsvárt nyílt városnak nyilvánítják, megmentve a pusztítástól.

Vita Sándor, mint számos vele egy generációba tartozó és vele egy időben alkotó sorstársa politikai és közéleti szereplésének, a kommunista rendszerváltás vetett véget, és habár a börtönt relatíve kevés idővel megúszta⁵ – viszonyítva számos sorstársához, akik a kommunisták magyarországi vagy romániai börtöneiben végezték, vagy hosszú éveket voltak elzárva –, az ottani embertelen körülmények visszafordíthatatlan nyomot hagytak amúgy sem túl jó egészségi állapotán.

Összegzésként kijelenthető, hogy Vita Sándor is annak a generációnak volt a képviselője, amelynek sajnos túl fiatalon kellett „felőnie”, és amely egy olyan hangot képviselt – eleinte, az 1930-as években, az erdélyi magyar közéletben, majd az 1940-1945-os időszakban a politikában –, amely a kommunista rendszer számára ellenségesnek bizonyult. Mint minden önkényuralmi rendszer, amely nem tűri az ellenzékot, ez is végérvényesen félreállította ezt a csoportot, és veszni hagyta az általa képviselt szellemi irányzatot. Szerencsére Vita Sándor írása, valamint a hasonló könyvek segítenek a múlt teljesebb körű, nem egyoldalú megismerésében és megértésében.

⁵ Magyarországi börtönökben töltött hozzávetőlegesen egy esztendő.